

ایران کشوری غنی از کاریکاتورریست‌های فراوان

دکتر جان لنت نامی آشنا برای همه هنرمندان کاریکاتورریست در جهان است. او در سالهای اخیر بیشترین نقش را در شناساندن هنر کاریکاتورریست را برعهده داشته که این خود حاصل سفرهای متعدد او به بسیاری از کشورهای جهان بوده است. دکتر لنت به عنوان مدعو در چهارمین نمایشگاه بین‌المللی کاریکاتور تهران در ایران حضور یافت. آنچه در زیر آمده، مروری کوتاه بر وضعیت کاریکاتور ایران از نگاه این نویسنده است.

هنر طنز در ایران از جایگاه رفیعی برخوردار است و ریشه در فرهنگ و سنت کهن این کشور دارد. برخی عقیده دارند که پیدایش این هنر به ۵۰۰ سال پیش یعنی دوران حکومت مسفول‌ها برمی‌گردد. ولی شکی نیست که اولین مجلات طنز در اوایل قرن ۱۹ میلادی منتشر شدند. هم در این زمان بود که بسیاری از آفرینندگان آثار دیواری پا به عرصه وجود گذاشتند. پرده‌داران هنرمندان دوره گردی بودند که توسط بازرگانان اجیر می‌شدند تا افسانه‌های کهن فارسی را به تصویر و نقل کشند. این کار بیشتر به منظور جذب بیشتر مسافران به کاروانسراها و جایخانه‌ها صورت می‌گرفت. گذشته می‌شود که آثار نقاشان قهوه‌خانه‌ای زمینه ظهور قطعات طنز را فراهم آورد. این طنزها از عناصر روایی، داستان‌های حماسی، روایت‌های مذهبی و نیز ترکیبی از حوادث و صحنه‌های پیوسته و دنباله‌دار، شبیه آن چه که در آثار کمیک معمول است بهره می‌برند.

نقطه عطف در کاریکاتور ایران به زمان وقوع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ و همچنین جنگ این کشور با عراق که یک سال بعد آغاز شد، برمی‌گردد. کاریکاتورریست‌های ایرانی می‌گویند که پیش از این دوره، بیشتر آثار خلق شده تحت تأثیر کاریکاتورهای فرانسوی و منحصراً به نسل روشنفکران آن زمان بوده است. نمونه این تأثیر را می‌توان در آثار اردشیر محمصن به روشنی دریافت. محمد حسین نیرومند، دبیر نمایشگاه دوسالانه بین‌المللی کاریکاتور تهران و مدیر مسئول مجله کیهان کاریکاتور معتقد است انقلاب اسلامی کمک کرد تا هنر در ایران انتشار یابد، به طوری که مردم بتوانند هنر را درک و در خلق آن شرکت کنند. او می‌گوید: «مردم می‌خواستند خواسته‌های خود را ابراز بکنند و یکی از وسایل اظهار عقیده هنر بود که به دلیل توسعه روزنامه‌ها و مجلات اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده بود. با آغاز تهاجم عراق، موضوعات سیاسی ملموس‌ترین بحث رسانه‌های چاپی بودند و این امر به کاریکاتورریست‌ها کمک می‌کرد تا بتوانند آثارشان را راحت‌تر منتشر کنند.

مسعود شجاعی طباطبایی، سردبیر «کیهان کاریکاتور» و رئیس خانه کاریکاتور، در این زمینه می‌گوید: جرقه‌ای که در دوران پس از جنگ با عراق زده شد، منجر به رنسانس در حرفه کاریکاتور در ایران گردید و این با ظهور گروه کاسنی که اسم خود را از نام یک نوع گیاه دارویی تلخ به عاریت

گرفته بودند، رخ داد. این گروه، مجموعه کوچکی از کاریکاتورریست‌های فارغ‌التحصیل از دانشکده هنرهای زیبا بودند که می‌خواستند موانع سیاسی کار بکنند و برای ارتباط با کاریکاتورریست‌های سراسر جهان به یک زبان بین‌المللی دست یابند. از جمله فعالیت‌های گروه «کاسنی» می‌توان به برگزاری نمایشگاه فردی و گروهی در سراسر ایران، شناسایی و جذب کاریکاتورریست‌های ناشناخته در شهرهای کوچک، ایجاد ارتباط با محافل بین‌المللی و چاپ «کیهان کاریکاتور» به عنوان اولین نشریه تخصصی کاریکاتور در سال ۱۹۹۱ اشاره کرد.

در سایه تلاش‌های سخت نیرومند و طباطبایی بود که «کیهان کاریکاتور» توانست به تحکیم پایه‌های هنری کاریکاتور، به ویژه پس از برگزاری اولین جشنواره دوسالانه کاریکاتور بین‌المللی

دکتر جان.ا. لنت

بزرگمهر حسین‌پور

BOZORG MEHR HOUSSIN POUR/IRAN

تهران در ۱۹۹۳ بهسر داد. جشنواره دو سالانه کاریکاتور که توسط مرکز هنرهای تجسمی برگزار می‌شود، وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است. کاریکاتورهای جشنواره در موزه هنرهای معاصر که به سبک موزه گوگنهایم ساخته شده، به مدت یک ماه به نمایش گذاشته می‌شوند. آثار مذکور پس از این مدت، در سایر شهرهای ایران نیز در معرض دید عموم قرار می‌گیرند. بنا به گفته نیرومند، در ایام برگزاری جشنواره، روزانه ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ علاقه‌مند از آن دیدن می‌کنند. در چهارمین جشنواره دوسالانه در اکتبر ۱۹۹۹ که بنده نیز به عنوان مهمان ویژه حضور داشتم، حدود ۳۶۶۹ اثر از ۱۲۵۷ کاریکاتورریست ۵۰ کشور جهان ارائه شده بود.

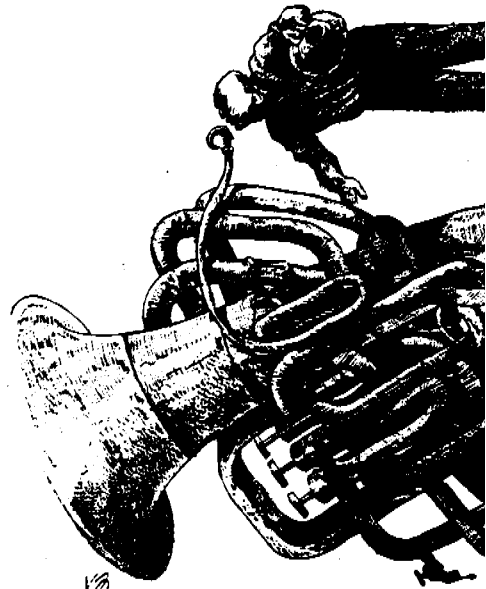
در سال‌های اخیر، نمایشگاه‌ها و مسابقه‌های کاریکاتور کشوری و بین‌المللی دیگری در ایران تحت عناوینی همچون هنر و معماری، فوتبالی، بشر و طبیعت، کتاب آیات شیطان، مبارزه با مواد مخدر و بمب اتمی در ایران برگزار شده‌اند. برخی از موضوعات این نمایشگاه‌ها از علایق ملی و اسلامی کشور ریشه می‌گیرند.

در کشوری همچون ایران، که دارای جمعیتی حدود ۶۵ میلیون نفر و تمایلات شدید مذهبی است، مجلات طنز بی‌شک جایگاه خود را یافته‌اند. دو هفته‌نامه «طنز پارسی» و «گل آقا» به همراه ماهنامه‌های «طنز و کاریکاتور»، «کیهان کاریکاتور» و «جوالدوز» که همه به جز این‌ها هستند که در تیریز چاپ می‌گردند، در تهران منتشر می‌شوند. هفته‌نامه ۳۰ صفحه‌ای «گل آقا» بالاترین تیراژ یعنی ۲۰۰۰۰ نسخه را از آن خود کرده است و «طنز و کاریکاتور» با ۱۸۰۰۰ نسخه در جایگاه بعدی قرار دارد. از دلایل فراوانی تعداد مجلات طنز، می‌توان کم بودن تعداد افراد تحریریه و ارزیابی قیمت چاپ اشاره کرد. «طنز و کاریکاتور» که در ۱۹۹۰ تاسیس شده، تنها توسط صاحب امتیاز آن یعنی آقای جواد علین‌آده منتشر می‌شود، با این حال، او یک تأمیست و همچنین یک متصدی امور دفتری نیز استخدام کرده است! پنج کاریکاتورریست و نویسنده نیز به عنوان همکار آزاد با این نشریه که دارای محتوای طنز ورزشی است کار می‌کنند. مجله «کیهان کاریکاتور» نیز نشریه‌ای از موسسه بزرگ چاپ و نشر «کیهان» است که عمدتاً با کوشش نیرومند و طباطبایی و همکاری کاریکاتورریست‌های آزاد منتشر می‌گردد. نشریات طنز ایران نیز همچون ناشران کاریکاتور جهان با مشکلات توزیع و تأثیرات منفی تلویزیون بر این هنر روبرویند. دو توزیع‌کننده عمده نشریات این کشور که یکی در تهران و دیگری در سایر مناطق کشور فعال‌اند، خواستار ۲۰٪ قیمت روی جلد نشریات هستند. همچنین با ظهور تلویزیون در ایران، تعداد خوانندگان مجلات کاریکاتور به شدت کاسته شده

مجله علمی و تحقیقاتی
مطالعات فرهنگی
سال چهارم
شماره اول
تابستان ۱۳۹۲

© ۱۳۹۲

است، به گونه ای که تیراز اولیه مجله «طنز و کاریکاتور» در طول یک دهه از ۲۰۰۰ به ۱۸۰۰۰ کاهش یافته است.

یکی از ویژگی های مخصص جامعه ایران اشتیاق فزاینده ای است که نسل جوان به هنر کاریکاتور نشان می دهند. این در حالی است که به سختی می توان در این کشور از طریق حرفه کاریکاتور به کسب درآمد پرداخت. در نتیجه، بیشتر کاریکاتوریست ها شغل های دیگری نیز پیشه کرده اند. مثلاً طباطبایی و حسن کریم زاده از طریق آثار گرافیک خود امرار معاش می کنند. مسعود مهربانی انتشار دو نشریه فیلم را برعهده دارد، توکانیستانی از طریق شغل معماری به اداره خانواده ۲ نفری خود می پردازد، حمید بهرامی آثار نقاشی اش را پس از اتمام می فروشد و نیک آهنگ کولر که یک کاریکاتوریست سیاسی است، علاوه بر همکاری با روزنامه های «آزاد»، «اخبار اقتصاد» و «آفتاب امروز» (که اکنون بسته شده اند) به کار تدریس پاره وقت مشغول است. همچنین محمدعلی بنی اسدی علاوه بر تدریس، به نقاشی کتاب های کودکان می پردازد و جواد علیزاده همچون دیگران در مسابقه های بین المللی کاریکاتور شرکت می کند. این کار از این جهت که هر دلار در بازار آزاد ایران معادل حدود ۹۰۰۰ ریال ایران است، می تواند مبلغ مناسبی را نصیب برندگان کند.

فانز علیدوستی که کاریکاتوریست جوانی است، می گوید: پیشه کردن چندین شغل که اغلب باب میل کاریکاتوریست ها نیست، بسیار وقت گیر و خسته کننده است. با این حال، حدود ۱۵۰ کاریکاتوریست حرفه ای و ۵۰۰ کاریکاتوریست آماتور در ایران مشغول فعالیت هستند. بسیاری از این کاریکاتوریست ها جوان اند و چه بسا خریداران زیر ۱۰ ساله ای که در مسابقه های بین المللی شرکت کرده، به کسب جوایز نایل می شوند. به عنوان مثال، مهدی کریم زاده که ۱۲ سال دارد، برنده جایزه بین المللی کاریکاتور است و غالباً از او برای شرکت در نمایشگاه ها دعوت می شود. او کار کشیدن کاریکاتور را از ۶ سالگی شروع کرده است.

نیستانی و طباطبایی معتقدند که اشتیاق جوانان به کاریکاتور به این دلیل است که آن ها می توانند از این طریق به ابراز عقایدشان بپردازند. نیستانی می گوید: چون کاریکاتور کم هزینه ترین نوع هنر است (زیرا برای رسم آن تنها به یک قلم و یک صفحه کاغذ نیاز است)، بسیاری از جوانان از آن استقبال می کنند. برخی از جوانان ایرانی به کشیدن کاریکاتور نه برای کسب درآمد مالی آن، بلکه به عنوان وسیله ای برای سرگرمی و ارضاء روحی روی می آورند.

بسیاری از کاریکاتوریست های جوان ایرانی به تشکیل گروه های کوچک هنری پرداخته اند و تحت نام هایی همچون «کلاغ سفید»، «انجمن کاریکاتور خوزستان»، «زنکوله»، «تلفخ»، «کاکتوس»، یا «فانوس» به فعالیت می پردازند و هدفشان برقراری ارتباط بیشتر با یکدیگر و توسعه کار هنری است. گروه پنج نفره «فانوس» که حسن کریم زاده از اعضا آن است، اولین گروه از این نوع است که در سال ۱۹۹۴ تشکیل شده و تاکنون توانسته است ۵ نمایشگاه برگزار و آثار خود را در نشریات فراوانی به چاپ برساند. گروه هشت نفره «کلاغ سفید» که در ۱۹۹۷ تشکیل شده، برای برگزار کردن نمایشگاه

سالانه تلاش می کنند و هدفشان ۷ غیب و تربیت علاقمندان به هنر کاریکاتور است. آن ها همچنین به فروش آثار خود می پردازند و در آندشان را صرف امور خیریه می کنند. علیدوستی که مسئول این گروه است می گوید که تاکنون «کلاغ سفید» توانسته است برای بیماران سرطانی و قربانیان سیل کمک مالی جمع آوری کند. در اکتبر ۱۹۹۹، اعضای گروه «کلاغ سفید» توانستند به کمک گروه های دیگر هفته نامه «کاریکاتور توانا» را منتشر کنند. آن ها همچنین در نظر داشتند که «توانا» را به روزنامه تبدیل کنند. کپارش زندی، مسئول امور سیاسی-اجتماعی این نشریه، عقیده داشت مشکلی بر سر راه «توانا» برای تبدیل شدن روزنامه وجود ندارد. او می گوید: کل هزینه چاپ هر نسخه تقریباً یک سنت است که نصف قیمت روی جلد این نشریه است.

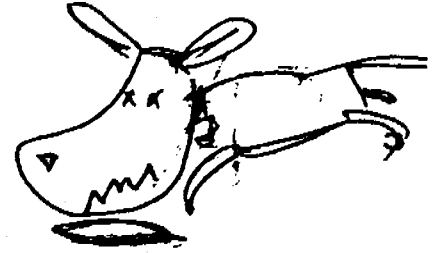
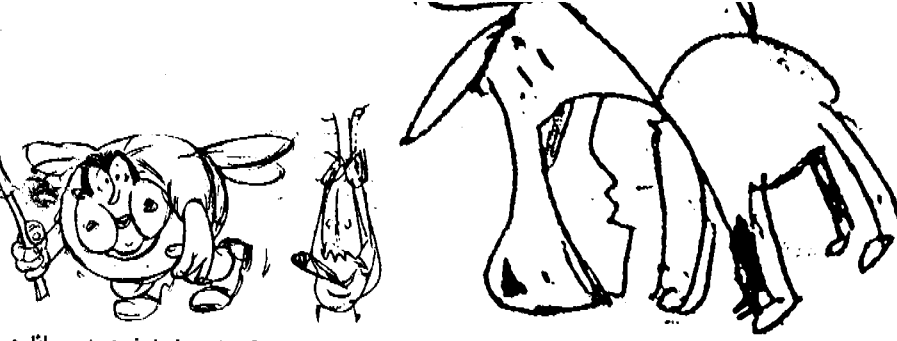
کاریکاتوریست های قدیمی عقیده دارند که باید انجمنی تاسیس شود که هدفش دفاع از حقوق کاریکاتوریست ها باشد. طباطبایی در این باره می گوید: در اینجا قوانین مربوط به حقوق مولفان رعایت نمی شود و انجمن کاریکاتوریست ها در صورت تاسیس می تواند از انتشار بدون اجازه آثار هنرمندان جلوگیری کند.

یکی از افق های روشن در کاریکاتور ایران، «خانه کاریکاتور» است که در اواسط ۱۹۹۰ توسط طباطبایی و به کمک شهرداری تهران تاسیس شد. این مرکز آموزشی اساساً خود کفاست و از طریق دریافت شهریه از هنرجویان (۱۵ دلار برای هر دوره دو ماهه) و همچنین اختصاص بخشی از درآمد برپایی نمایشگاه های کاریکاتور به آن اداره می شود. برگزارای نمایشگاه ها غالباً بوسیله شرکت هایی که موضوع آثار مربوط به تولیدات آنهاست، تامین مالی می شوند (برای مثال، شرکت گاز در سال ۱۹۹۹، نمایشگاهی را در زمینه نفت برگزار کرد) خانه کاریکاتور از یک ساختمان دولتی با چند کلاس درس، یک سالن نمایشگاه، بوفه و اتاق های اداری تشکیل شده است.

کلاس ها به طور روزانه و در سطوح مقدماتی و پیشرفته برگزار می شوند و شامل رشته های کاریکاتور، طنز، انیمیشن و موضوعات دیگر است. برخی از این کلاس ها از طریق مکاتبه برای نقاط دور از تهران قابل دسترسی هستند. دانشجویانی که هر کدام از هشت رشته ارائه شده در ترم را بگذرانند، موفق به دریافت گواهینامه می شوند. مدرسینی که خود فارغ التحصیل رشته کاریکاتورند، برای هر ساعت معادل سه دلار به عنوان حق التدریس دریافت می کنند. آن ها می گویند که هنر طنز را به عنوان هدفی جدی در آذهای عمومی جامعه مطرح کنند. از سوی دیگر، معلمان مجبورند به دلیل کمبود کتاب های درسی و سایر مواد آموزشی نمونه هایی از آثار هنرمندان برجسته بین المللی را جمع آوری کرده، آنها را به صورت کتابچه های آموزشی در اختیار هنرجویان قرار دهند. همانطور که قبلاً اشاره شد، این کار در ایران به دلیل ارزان بودن قیمت چاپ و همچنین نبودن قانون کپی رایت به آسانی میسر است.

در یکی از کلاس های خانه کاریکاتور که من از آن دیدن کردم، بیش از نصف کلاس ۲۰ نفری را خانم ها تشکیل می دادند. اگرچه در حال حاضر آنها چهار یا پنج خانم به عنوان کاریکاتوریست حرفه ای یا مجلات و روزنامه ها همکاری می کنند، اما این تعداد ممکن است باتوجه به حضور چشمگیر

زنان در کلاس های کاریکاتور افزایش یابد. بهنانه بهشتی که درخانه کاریکاتور مشغول تدریس است، می گوید: اغلب کاریکاتوریست ها آقا هستند، ولی خانم ها نیز می خواهند عقاید خود را از طریق هنر و کاریکاتور ابراز کنند.

درحال حاضر، به دلیل کمبود کتاب ها و روزنامه های طنز، اغلب کاریکاتوریست هایی که دوره آموزشی خود را درخانه هنر تکمیل می کنند، ناچار به کشیدن کاریکاتورهای سیاسی و یا داستان های انیمیشن بسنده می کنند.

مانا نیستانی که یک کاریکاتوریست سیاسی و از برادر کاریکاتوریستش، توکا کوچک تر است، یکی از محدود کسانی است که تنها از طریق کشیدن کاریکاتور به امرار معاش می پردازد. او علاقمند است به رسم قطعات طنز بپردازد، با این حال از مسائل موجود در این کار به خوبی آگاه است، چرا که مقدار زمان مصرف شده برای این کار به سختی با دستمزد روزنامه ها جبران می گردد.

تخلیفات مربوط به حق مؤلف تنها یکی از مشکلات هنرمندان است، نداشتن تسهیلات صنعتی، تیراژ نسبتا پایین روزنامه ها (که مجموعا به سه میلیون در روز می رسد)، ناتوانی کاریکاتوریست ها از سفر به خارج، تفاوت بین شیوه های سنتی و مدرن و غربی- شرقی هنر در ایران، ملاحظات مذهبی و سیاسی و همچنین پرمشغلی کاریکاتوریست ها از دیگر مشکلات آن ها است.

بنی اسدی عقیده دارد شیوه هنر سنتی ایران از آنچه که در کاریکاتور معمول است، کاملا مجزا است. این تفاوت از آن جهت است که آثار قدیمی از داشتن عناصر پرسپکتیو با گذشت زمان بی بهره اند. او می گوید: برای اینکه بتوانیم در زمان حال زندگی کنیم و به طور مستقیم آنچه را که اتفاق می افتد بیان کنیم، ناگزیر باید اصول مختلف کاریکاتور را که از غرب ریشه گرفته اند، فراگیریم. بنی اسدی همچنین می گوید: علی رغم تأثیر شیوه های غربی در آثار هنری، کاریکاتوریست های کشورهای شرقی ای همچون ایران طور دیگری فکر می کنند و آثارشان کاملا متفاوت است. در کشورهای شرقی از آنجا که یک کاریکاتوریست به ماوراء طبیعت می اندیشد و عناصر ادبیات و فلسفه را درهم می آمیزد، کاریکاتورها به اندازه جاهای دیگر به طنز وابسته نیستند. در این نوع کاریکاتورها، می توان چیزی را در پشت تصویر ظاهری یافت که انسان را به افق های ماوراء طبیعت می برد. این ویژگی شاید به دلیل وجود دوران دیکتاتوری گذشته باشد که ما مجبور بودیم منظورمان را به روش های بسیار ظریف بیان کنیم. به عقیده بنی اسدی یگو، دیگر از ویژگی های هنرمندان کشورهای

شرقی این است که آن ها می خواهند همه مسائل و مشکلات را یکباره در یک اثر بیان کنند. دلیل این امر به گفته او، به بسیاری از محدودیت هایی برمی گردد که در کشورهای شرقی وجود دارد.

با این حال، بنی اسدی و دیگر کاریکاتوریست های ایرانی خاطر نشان می کنند که به پذیرش فله ای روش های غربی اعتقادی ندارند. بنی اسدی در این باره می گوید: ما از لحاظ تاریخی با ۴۰۰۰ سال قدمت، کشوری غنی هستیم. ما اگر چه به تبادل فرهنگی می اندیشیم، با این حال دوست نداریم، در فرهنگ غرب استحاله بشویم. او می گوید: ما مردمی شرقی هستیم، اما می توانیم برای ابراز احساسات خودمان از شیوه های کاریکاتور غربی استفاده کنیم، با این حال مردم باید مطمئن بشوند که آثار ما متعلق به ایران اند.

کاریکاتوریست های ایران در مورد شرایط محیط هنری کشورشان عقاید متفاوتی دارند. برخی عقیده دارند که شرایط به مراتب از دوران شاه بهتر شده است و این که کشور یک دوره امتحان تحمل عقاید و سلیقه ها را پشت سر می گذارد. آن ها همچنین براین اعتقادند که آزادی در ایران از بسیاری از کشورهای دیگر بیشتر است. آن ها می گویند انتقادهای موجود دولت های خارجی ممکن است به این دلیل باشد که شیوه دمکراسی مذهبی در ایران یک تجربه تازه است و به راحتی برای بسیاری قابل درک نیست. برخی دیگر براین عقیده اند که اغلب ایرانیان خواهان اصلاحات اند. به عبارت دیگر، آن ها خواهان یک تمدن جدید هستند که در آن عقاید مختلف پذیرفته شود و مردم بتوانند به جای درگیری، به نظرات همدیگر گوش کنند. این گروه از افراد همچنین براین باورند که می توان دو قطب اصلاح طلب و اصول گرا را با هم آشتی داد به یک اتحاد مسالمت آمیز رسید. به گفته یکی از کاریکاتوریست اصلاح طلب، ما در خانواده بزرگ ۶۵ میلیون نفری ایران اصول گرایان را همچنان برادران خودمان می دانیم.

همچون بسیاری از جوامع، کاریکاتوریست د موظف اند از مطرح کردن مسایل غیرقابل بحث تابو خودداری کنند. این مسائل بیشتر به امور مذهبی و مقامات برمی گردند.

علیرغم بسیاری از مشکلات کاریکاتوریست هایی که در پس حوادث آبیید شده اند، اظهار می کنند که اکنون وضعیت کاریکاتور در ایران از هر دوره دیگری بهتر است. آن ها می گویند این امر به مستحکم تر شدن زیربنای هنری کشور، حضور مطلوب در صحنه ها بین المللی و شاید از همه مهم تر اشتیاق صدها جو ایرانی به کاریکاتوریست شدن برمی گردد.

